

УДК: 725.2(497.11)".../1945"

**Др Милош
РАДОВАНОВИЋ,
дипл. инг. арх.**

Факултет техничких наука
у Чачку

ДУЋАНИ И ЗАНАТСКЕ РАДЊЕ У ЧАЧКУ ДО ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

АПСТРАКТ: Чачак је као насеље градској тииа од свој насџанка ђа све до савременој доба, ђоред сџамбених и јавних, имао и ђривредне објекте који су били важни за развој и изџрадњу ђрада. Међу њима су ђосебно месџо заузимали дуђани и занайске радње. Они су служили не само за обављање ђривредних делайносџи њејових сџановника, већ су доџриносили и развоју ђрада. Дуђани и занайске радње су, ђоред своје намене да обезбеде ђпростор за обављање занайске и ђрџовачке делайносџи, давали насељу и ђградски каракџер. Уџиџали су и на формирање сџеџифичне урбанисџичке сџрукџуре у ценџралном, ђословном делу насеља – чарџији, али и на обликовање ђосебне физиономије Чачка. У свом развоју од џурској ђериода, а ђосебно ђо ослобођењу од Турака, ђа до најновијеј доба, они су ђрошли кроз различџије фазе и у својој орђанизацији и у свом изџледу

КЉУЧНЕ РЕЧИ: дуђани, занайске радње, једноделни дуђани, двојни дуђани, дуђани и занайске радње у низу, ђейенци, излози, ђерде

Најстарији период

Сигурно се још у средњем веку на чачанском тргу продавала роба, а вероватно је било и неких занатских делатности, али о томе у расположивим изворима немамо конкретних података. То можемо само посредно закључити по подацима о величини и значају чачанског трга, нарочито у каснијем периоду српске државе, за време кнежевине и деспотовине.¹ Знамо да су дубровачки трговци овде имали куће, а вероватно и своје дуђане и радње, али о томе у изворима не постоје подаци.

У турском периоду у оквиру чачанске касабџе постојала је и мала чарџија са занатским и трговачким радњама. Податке о томе имамо у разним изворима: катастарским пописима, вакуфнамама, путописима и извештајима аустријских ухода.

[1] Д. Павловић, „Чачак од 1405. до 1805. године“, Зборник радова Народной музеја XII, Чачак, 1982, 138.

По турском попису из 1559/60. и 1572. године видимо да је Чачак већ развијена касабџа са доста занатлија и занатских радњи и дуђана. Тако је у попису из 1559. године забележено 6 табака, 4 ковача, 2 столара, 2 чизмара, 2 свирача и 1 месар. У истом попису забележена су и 4 дуђана у поседу вакуфа Месџида Кара-Кади.²

Евлија Челеби је у свом путопису, пролазећи кроз чачанску касабџу 1664. године, забележио, поред других објеката, и 20 дуђана.³

За време бурних времена и аустро-турских ратова и устанака у XVII и XVIII веку чачанска касабџа је, заједно са чарџијом и дуђанима, више пута паљена и уништавана, а после одласка Аустријанаца обнавља-

[2] А. Алиџић, Турски кайастарски ђописи неких обласџи заџадне Србије XV и XVI век, књ. II, Чачак, 1985, 156–157.

[3] Е. Челеби, Пуџојис, Одломци о ђујословенским земљама, II, Сарајево, 1957, 142.

на заједно са насељем, али много мање и скромније.

Немамо конкретних података о изгледу и величини дућана и занатских радњи у турском периоду, али на основу изнетих података и аналогije са објектима у другим турским насељима можемо претпоставити да су били слични онима који су до данас сачувани у Новом Пазару, на Косову и Сарајеву. Били су саграђени у данашњем центру вароши, организовани по оријенталном принципу и вероватно постављени у низу дуж главног сокака који је од џамије водио ка Карановцу.

Период у XIX веку по ослобођењу од Турака

Још за време устанка Срби су почели да користе напуштене турске радње и дућане у Чачку, али и да од устанничких власти траже тапије за подизање нових. Тако располажемо тапијом коју је Рака Левајац добио од Правитељствујушег совјета на подућанско место које је купио за 100 гроша у Чачку. Место за подизање дућана је износило 20 фати дужине и 8 ширине (сл. 1).⁴ Совјет је тада издао тапије и Милану Обреновићу и Веси Богдановићу на подућанско место такође купљено за 100 гроша у Чачку.⁴

Одмах после ослобођења Срби су у Чачку полако почели да замењују турске трговце и занатлије и да од њих откупљују и изнајмљују радње и дућане. Највећи број дућана и кућа откупили су виђенији људи и представници власти: Јован Обреновић, Васа Поповић, Илија Поповић-Прељанац и њихови сарадници. Тако из једног документа из 1833. године сазнајемо да је Јован Обреновић продао екмечији Сими Сврачковцу један плац под бином (дућаном) у касаби Чачку за 480 гроша, који је претходно купио од турчина Мехмеда Терзића.⁵ Неко време по одласку Турака из вароши српске власти су сакупљале и дућанску кирију од из-

најмљених локала и слале је преко везира њиховим власницима.⁶

По коначном одласку Турака, упоредо са развојем насеља, расте и изграђује се пословни део вароши заједно са дућанима и занатским радњама. Јоаким Вујић већ приликом посете Чачку 1826. године бележи: *Ова варош може имати до 120 домова, између којих јонајвише дућани шертовачки и мајсторски находе се.*⁷

У списку прихода мукаде Чачак из 1832. године забележен је велики број занатлија, а у списку еснафа у Чачку из 1836. године регистровано је 36 механџија, 28 абација, 25 терзија, 20 ћурчија, 7 мутавџија, по 4 столара и грнчара, по двојица туфегџија, кујунџија и самарџија, по један поткивач и папуџија и 9 трговачких и 7 ситничарских радњи.⁸

Власти у Србији су после ослобођења предузимале мере не само да унапреде занатство и трговину, већ и да уреде и регулишу пословне делове вароши и изградњу дућана и занатских радњи. Тако је Суд Народниј Српскиј из Крагујевца 1834. године упутио акт Јовану Обреновићу у Чачак у коме тражи уклањање механа, екмечиница (пекара) и лончарница из средине чаршије да би се спречила опасност од пожара.⁹

И поред уређења чаршије и изградње нових дућана чачанска варош је све до друге половине XIX века задржала оријенталне карактеристике, а објекти се нису много разликовали од турских. То видимо из описа њеног изгледа из четрдесетих година XIX века који нам је оставио прота Кречковић по сведочењу своје мајке. Он каже: *Дућани су били начињени сви од гасака са ћејенџима, који се јодију ше дућане са њима зајворе. А када их сјусше на два коца који су били јобијени јед дућаном, онда је дућан ошворен и на ћејенку сеги јазда са момџима ше шију*

[6] Б. Перуничкић, *н. г.*, књ. I, 37.

[7] Ј. Вујић, *Пушешесџије јо Србији*, I, Београд, 1901, 245.

[8] Н. Живковић, „Занати и еснафи у Југозападној Србији у 1836. години“, *Зборник радова Народної музеја ХХ*, Чачак, 1988, 199–200.

[9] Б. Перуничкић, *н. г.*, књ. I, 221.

[4] Г. Давидовић Г. и Л. Павловић, *Историја Чачка – хронологија од праисторије до 2000. године*, Чачак, 2009, 88.

[5] Б. Перуничкић, *Чачак и Горњи Милановац*, Чачак, 1968, књ. I, 198.

*и њазарују са муштеријама који не улазе у дућан, но сџоје најољу, ѓред ђејенком.*¹⁰

Дућани и занатске радње су били универзални објекти – служили су и за трговину и за обављање занатских делатности. Унутрашњи простор је углавном служио за рад, био је сличан код свих радњи и једино су се пекаре разликовале јер су имале пећ. Ови објекти су пре свега грађени за занатске делатности, а трговина је у почетку била само допунска или споредна делатност.

По једном акту у Чачку је већ 1857. године било 163 дућана и занатских радњи, од чега 78 мајсторских, 70 ситничарских, 14 бакалских и 1 болтаџијска.¹¹

Из пописа житеља Чачка и њихове имовине из 1865. године видимо да је још увек више од половине дућана саграђено од слабог материјала. Највећи број њих је представљао посебне објекте, углавном саграђене на чаршији, мада се јавља и мањи број у саставу куће или кафане.

У другој половини века о постављању и изградњи дућана на чаршији бринуо се и окружни инжењер који је одређивао грађевинску линију и контролисао градњу, али и доносио решења за њихово рушење када нису подигнути по прописима.¹²

У једном акту који је Начелство округа чачанског упутило Министарству грађевина, а ово се обратило Министарству унутрашњих дела за мишљење 1869. године стоји: *Како су од некој времена њоједини ѓрађани вароши Чачка, без знања власџи и ѓрисусџва инжињеревој, на Великој ѓијаџи и у друџим ѓлавним сокаџима оџџочели ѓодизаџи неке ѓросџе наслоне умесџо дућана од дасака и леса у којима се шљиве суше, ѓа како овакви наслони не само рђав изљед вароши дају, но је јошџ збоџ џакови дрвенаџија, у којима се ваџра ложи, у свако доба и ѓожар ѓроизвесџи може...* Од Министарства је тражено упутство како да се тако

[10] Р. Кречковић, „О прошлости Чачка, *Полетџ*, Чачак, 1925, 281.

[11] Б. Перуничџ, *н. д.*, књ. I, 659.

[12] Исто, књ. II, 132.

подигнути објекти поруше и да се њихово даље подизање забрани. Сигурно да је Министарство одобрило начелству спречавање градње оваквих објеката и рушење постојећих, јер у извештају рада окружног инжењера Козлића за 1869. годину под редним бројем 41 стоји да је написао 3 решења за рушење бина.¹³

Пред крај осме деценије XIX века у вароши је било 197 дућана¹⁴ који су још увек у великој мери задржали оријентални изглед и организацију. То сазнајемо из једног документа у коме стоји да су сви дућани на Великој пијаџи имали напусте – тремове на дрвеним стубовима (ћулсијама).¹⁵

Већ крајем XIX века уместо примитивних дућана од *слабој маџеријала* почињу све више да се граде и објекти од тврдог материјала. Нови зидани дућани и занатске радње подижу се нарочито осамдесетих и деведесетих година, често по плановима инжењера или по угледу на сличне објекте у Београду, Крагујевцу, а некад и по европским узорима. Такве објекте подижу имућнији чачански трговци: Николићи, Ерићи, Кривачићи, Антонијевићи, чачанска општина и други. Кривачић у својим забелешкама о знатнијим догађајима у 1892. години наводи: *Чачанска оџшџина је озигала десетџ дућана на малој ѓијаџи ѓде су смешџени касаџи, ово је кошџало динара 6000 ѓредузимач је био Фердинанд Крен ѓивар из Чачка. У јулу 1895. године Кривачић даље бележи: Угаџио сам џемељ ѓрађевини а доврџио сам је 20. окџобра 1895. ѓодине. У овој ѓрађевини била су два дућана и једна ѓекарница, ова ѓрађевина нахоџи се на малој ѓијаџи са сџране сокак – улиџа оџшџинска и до ѓлаџа Чачанске Загруџе за међу ѓоџџомаџање и шџедњу и моџа ѓлаџа.*¹⁶

Из сачуваног плана дућана трговца Влајка Антонијевића, који се налазио на Великој пијаџи, видимо како су изгледали план-

[13] Исто, књ. II, 122.

[14] Исто, књ. II, 63.

[15] М. Мојсиловић, *Само је један џвој ѓраџ*, Чачак, 1995, 110.

[16] Ј. Кривача и И. Кривачић, „Забелешке знатнијих догађаја 1853–1909. године“, *Изворник 1*, Чачак, 1984, 22.

ски дућани грађени крајем XIX века. Објекат је подигнут највероватније одмах после 1896, а 1902. године је само снимљен и сачињен план заједно са премером имања. Дућане и имање је снимио и план сачинио општински инжењер Јован Камачај, а оверу плана извршио окружни инжењер М. Протић. Из њега видимо да се објекат састоји од дућана који се налазе до улице (пијаце), а иза њега сз смештени соба и остава (сл. 2). Објекат има двоводни дрвени кров окренут према пијаци и дворишту. Висина локала је 3,30 м. У свом спољном изгледу објекат добија неке нове планске елементе, пре свега кровни венац до улице, али се у детаљима излога и врата још увек мешају стари и нови елементи.

Период у XX веку до Другог светског рата

Од почетка XX века, па све до балканских и Првог светског рата, долази не само до интензивног развоја и изградње вароши, већ и до подизања великог броја дућана и занатских радњи. У овом периоду граде се не само појединачни или по два-три локала заједно, већ и нивози од већег броја дућана. Тако низ од 10 до 12 локала подижу браћа Љујићи у делу данашње Кужељеве улице, од Хајдук Вељкове до Добрачине улице. Други низ од 10 до 15 локала подигао је Младен Луковић у данашњој Железничкој улици у Чачку. Плац за изградњу дућана у Железничкој улици Општина је продала лицитацијом 1908/1909. године са циљем да се овај простор уреди. Оба низа дућана су грађена по плановима за које знамо да су постојали. То су били типски међусобно слични локали који су издавани под закуп трговцима и занатлијама за различите потребе.

Из овог периода имамо сачувана и два пројекта – пројекат двојног дућана Љубомира Ерића у Улици Краља Александра и Бугарчића у Кнез Михаиловој улици. Ерића дућани су припадали *Пејру Николићу и Комјанији* и саграђени су вероватно на самом почетку XX века, а план је сачињен 1911. године када су постали власништво Ерића. Објекат се састоји од два дућана до

улице између којих се налазе ходник и улаз на таван. Позади дућана у дворишном делу објекта налазе се три собе – иза једног локала већа и иза другог две мање. Објекат има висок надзидак на делу тавана и двоводни кров окренут према улици и дворишту. Фасада према улици има кровни венац, пиластре на угловима, пластику на делу кровног надзитета између таванских светларника и лучно завршене отворе у горњем делу (сл. 3). Бугарчића дућани су, судећи по потпису грађевинара на плану, саграђени 1908. године и састоје се од два дућана састављена од по једног одељења, од којих један излази на Кнез Михаилову, а други на Скадарску улицу. И овај објекат има тавански простор и двоводни кров. Спољни изглед му је сличан претходним дућанима: има два хоризонтална венца са таванским светларницима и пластику између њих, као и оквире око отвора врата и излога (сл. 4).

Поред појединачних дућана или локала у низу, у овом периоду грађени су и локали у комбинацији са станом, пословним простором или кафаном. Такав пример представља и кућа са дућаном Драгића Ћирковића у Улици Краља Милана. Објекат се састоји од подрума, приземља и спрата, при чему се у приземљу налазе три дућана, степениште и пролаз у двориште, а на спрату стан (сл. 5).

У периоду између два светска рата саграђен је или преправљен и адаптиран приличан број дућана и занатских радњи у Чачку. Дућани су често мењали власнике и кориснике, па су стога прилагођавани новим потребама или су адаптирани да би се њихов простор и изглед прилагодили новом времену и стилу. Старе дућане су преправили и адаптирали браћа Матовићи (сл. 6), Општински дућан у Улици Краља Милана у коме је отворена штампарија, као и Лужанска кафана која је преправљена у два дућана и малу кафану.

У овом периоду гради се и приличан број нових локала, а све чешће у комбинацији са пословним простором.

Из расположиве архивске грађе, као и из других извора, видимо да су нове локале

подигли Никола Аћимовић, Радомир Ђеловић, Милутин Белопавловић, Андрија Димитријевић, Видојевићи, Ђеловић, Симовић и Брат и други (сл. 7). Поред већине нових локала који су подизани појединачно, у склопу стамбене зграде или кафане јављају се и локали у комбинацији са пословним простором, најчешће спратни, код којих се доста води рачуна о спољном изгледу објекта. Такве примере представљају објекти Николе Аћимовића, Ђеловића и Белопавловића.

Из комисијског извештаја новосаграђеног дућана часовничара Радомира Ђеловића видимо да се објекат налазио на углу Велике пијаце и Улице Краља Александра и да се састојао од приземља и спрата димензија 4,5 x 3,3 м¹⁷ (сл. 8). Белопавловића објекат који је касније прешао у власништво Солујића налазио на Малој пијаци у Чачку на углу Скадарске и Кнез Михаилове улице. Састојао се од три локала у приземљу и спрата на коме је била смештена Чачанска обласна банка. На углу до Мале пијаце се налазио већи локал у коме је била смештена текстилна радња *Три младића*. Два мања локала налазила су се у задњем делу објекта. У један објекат се улазило из Скадарске, а у други из Кнез Михаилове улице (сл. 9). Зграда је национализована 1950, а срушена 1963. године због уређења тог дела града.

Нови објекат Андрије Димитријевић подигнут је 1927. године и налази се на углу Кужељеве и Добрачине улице. То је спратни објекат који је представљао комбинацију пословног и стамбеног простора и састојао се од два дућана и радионице у приземљу и стана са осам просторија на спрату.¹⁸ На основу комисијског извештаја видимо да је и Милка Видојевић подигла нову приземну зграду у Кужељевој улици 1932. године са четири дућана. И општина чачанска је на Малој пијаци 1938. године подигла тзв.

[17] Међуопштински историјски архив Чачак (МИАЧ), Фонд: Општина чачанска (1839–1934), Записници о пријему новосаграђених локала, 1924–1934. године.

[18] МИАЧ, Фонд: Општина чачанска (1839–1934), Записник о пријему локала Андрије Димитријевића, 1927. година.

Зигану њијацу, објекат који је поред тржнице имао и низ локала.

У типолошком погледу дућани и занатске радње се могу сврстати у четири основна типа: једноставне, полуразвијене, развијене и сложене. Једноставан тип се састоји само из једног простора, полуразвијени из локала и помоћног простора позади који служи као радни или магацински простор, развијени из локала до улице и две просторије на задњој страни које служе за рад, оставу и преноћиште, док сложени типови могу бити организовани на више различитих начина и представљају комбинацију локала и стана или локала и пословног простора организованих по хоризонтали или вертикали (сл. 10). Поред ових типова дућани могу бити и двојни, тројни, а врло често и у низу. До данас је сачуван мали број дућана и занатских радњи у изворном облику, међу којима вредне примере представљају *Воскарска радња Трифуновић* (касније *Шљивић*) у Улици Цара Лазара (сада Драгише Мишовић), као и сајцијска и лимарска радња у Улици Краља Милана (данас Бате Јанковића).

Архитектура дућана и занатских радњи

У архитектонском погледу дућани и занатске радње у Чачку су најчешће скромнији од јавних, угоститељских и стамбених објеката, али је било и бољих, а понекад и репрезентативних примера као код Аћимовића, Ђеловића, Белопавловића и Димитријевића. Они су увек, без обзира на величину, намену и место градње, у границама могућности пратили стилске карактеристике и дух времена у коме су настали.

Главна пажња код већине ових објеката била је посвећена функцији, односно настојању да се обезбеди одговарајући простор за обављање трговачке и занатске делатности. Код трговачких радњи тај простор је служио не само да се смести и изложи роба, већ и да се обезбеди место за купца и да се он привуче излогом, натписом и рекламом. И код занатских радњи главна

пажња је посвећена настојању да се простор прилагоди врсти занатске делатности и смештању алата, опреме и материјала. Поред функције дужна пажња је посвећивана и излагању и презентовању робе помоћу излога, а код неких радњи роба је излагана и у самој радионици. Занатске радње су по својој организацији најчешће имале радни простор и магацине за материјал и готову робу смештене у задњем делу објекта, док је предњи део улице служио за излагање и продају робе. Код дућана и занатских радњи пажња је посвећивана и њиховом изгледу и архитектуру.

У најстаријем периоду, по ослобођењу од Турака па све до друге половине XIX века, дућани и занатске радње су били под оријенталним утицајем. Најчешће су то били једноставни објекти од једног или два одељења, са конструкцијом од дрвета и испуном од дасака и чатме, а ретко су грађени од тврдог материјала. Имали су кров на две воде покривен ћерамидом или даском, обично са великим стрехама са предње стране или напустима у виду неке врсте трема.

У другој половини XIX века код дућана и радњи почињу да се јављају европски утицаји, али се они споро прихватају и добрим делом задржавају оријентални изглед све до последње четвртине века. Озбиљнији утацаји из Европе у изградњи локала у Чачку настају тек осамдесетих година и крајем XIX века, када почињу да се граде од тврдог материјала, по плановима инжењера и да добијају уместо стреха венце, а уместо ћепенака излоге и модернији изглед. На објектима се појављају и стилски елементи, на почетку у скромној мери, најчешће у виду венаца и пиластара. Такве примере представљају локали око хотела *Русија* и зграде Обласне штедионице, а посебно у Ерића објекту у Улици Краља Александра (сада Градско шеталиште).

Почетком XX века, па до Првог светског рата, ови објекти потпуно добијају европски изглед и богатију архитектонску пластику. Они најчешће имају две, понекад и три просторије, двоводни кров и обично

су покривени ћерамидом, а појављује се и бибер цреп. Крајем XIX и почетком XX века отвори за излоге и врата на дућанима и радњама су још увек скромних димензија и обично прате облик и величину отвора околних објеката. Излози и врата су најчешће правоугаоног облика, док су код једног мањег броја објеката, као код Ерића, у приземљу код хотела *Русија* и на северној страни Велике пијаце, на горњој страни лучно завршени. У овом раздобљу се гради велики број дућана и радњи, не само појединачних него и оних у низовима као што су Луковића у Железничкој и Љујића у Кужељевој улици. Тада се подижу и посебно значајни (са архитектонског становишта) Пушељића и Аћимовића објекти.

У раздобљу између два светска рата дућани и занатске радње у Чачку су у потпуности у духу европске архитектуре тога доба, али прилагођени локалним потребама и могућностима и схватањима тога времена. Тада настају посебно значајни објекти са овом наменом као што су Ђеловића сајцијска радња на Великој пијаци, Димитријевића објекат у Кужељевој улици и Белопавловића (касније Солујића) на Малој пијаци. У овом периоду се реконструише и модернизује велики број старих локала у духу новог времена и европске моде, посебно оних око Велике пијаце и у улицама Краља Александра и Краља Милана.

Локали су у Чачку најчешће грађени у низовима, поређани један уз други дуж улице или спољне стране стране пијаце. Они обично имају двоводне кровове окренуте једном страном ка улици, а другом према дворишту. Поред једноделних често се јављају и двојни локали као код Антонијевића и Ерића, али и као сложенији објекти састављени из више локала у приземљу и пословног стамбеног или угостиошког садржаја на спрату као код хотела *Русија*, Белопавловића и Луковића (сл. 11). Највећи број локала од краја XIX века, па до између два рата, поред приземног дела има и тавански простор са надзитком на коме се појављују мали прозори за вентилацију и осветљење – луфтери. Поред приземних

и локала са високим таваном и надзитком јављају се и спратни објекти обично са комбинованом наменом – локали у приземљу, а пословни, стамбени или угоститељски простор на спрату (Ђирковића и Ерића објекти са локалима у приземљу и станом на спрату, Аћимовића и Белопавловића са локалима у приземљу и пословним простором на спрату и хотели *Русија* и *Српски краљ* који имају локале у приземљу, а угоститељске садржаје на спрату).

У стилском погледу локали прате архитектонске карактеристике и детаље свога времена. У другој половини XIX века они се прво ослобађају оријенталних карактеристика, а затим се полако јављају и европски утицаји. Они су на почетку у скромној мери и без стилских детаља, а од осамдесетих година и крајем XIX века најпре се јављају венци и пиластри, а код неких објеката (као код Ерића и хотела *Русија*) и у богатијем облику. Код највећег броја локала крајем XIX и почетком XX века архитектонски детаљи су у виду венаца, пиластара, а понекад и атика. Пиластри се јављају најчешће на угловима, а код већих објеката и у пољима и понекад између излога и врата. Они су најчешће скромно обликовани у духу класицизма, а некад подељени по вертикали и тесаницима у духу ренесансе. Понекад се код објеката, поред пиластара, јављају и оквири око излога и врата, портали и равни лукови у малтерној техници (као код Ерића у Улици Краља Александра, Бојовића на углу улица Драгише Мишовића и Девет Југовића преко пута кафане *Цар Лазар*) (сл. 12). Венци се по правилу појављују испод крова, понекад и изнад излога, а код објеката са спратом и надзитком и изнад приземља. У периоду између два светска рата граде се и репрезентативнији објекти са богатом архитектонском пластиком и детаљима, најчешће у духу академизма и еклектике (као код Белопавловића, Ђеловића и Димитријевића).

Излози

Развој и трансформацију дућана и занатских радњи у Чачку можемо пратити и преко њихових излога који су служили не само да се у њима изложи и прикаже роба и привуку муштерије, већ су истовремено били и одраз времена, стила и моде.

У Турско време и у првом периоду по ослобођењу од оријенталног утицаја није било излога у данашњем смислу, већ су то били дрвени застори од дасака, тзв. *ћепенци*, најчешће на преклапање. Када се ћепенци спусте радња је била отворена и сва роба у дућану се могла видети, а када се подигну дућан је био затворен и роба у њему се није могла видети. У другој половини века излози су почели да се осмишљавају по узору на утицаје који су долазили из Европе и у Чачак стизали обично преко Београда и Крагујевца, а некад директно. На почетку су били скромни, најчешће у виду мањих или већих дрвених прозора, са поделом у виду крила и металним решеткама-шиповима због безбедности робе. Крајем XIX века дућани се у Чачку раде по плановима инжењера, па се и излозима посвећује већа пажња. Они постају пространији, али и даље најчешће задржавају форме прозора са поделом, а због безбедности се употребљавају решетке, а код неких и метални капци са спољне стране. Такви примери су излози на Ерића локалима у Улици Краља Александра (Градско шеталиште) и на Великој пијаци (сл. 14). Почетком XX века они још више потпадају под европске утицаје и форме, постају већи, са дрвеним оквирима, али је још увек код њих присутна хоризонтална и вертикална подела у форми прозора. У овом периоду код појединих излога почињу да се јављају и нижи парпети и дрвени оквири са стилским детаљима, најчешће у духу академизма.

У периоду између два светска рата потпуно преовлађује утицај Европе, али прилагођен локалним потребама и могућностима. Излози су сада већих димензија и најчешће заузимају највећи део уличне фасаде објекта како би се у њима роба мо-

гла што боље изложити. Правоугаоног су облика и код мањих локала су постављени са једне стране поред врата, док су код већих обично распоређени лево и десно од врата, а понекад заједо са вратима заузимају и целу предњу фасаду. Израђени су од дрвета, најчешће са дрвеним парапетом у виду таблица и таблом за натпис фирме и рекламу изнад самог излога. Дрвени оквири око излога и врата најчешће су обликовани са стилским детаљима у духу академизма, а код неких и сецесије. Вертикални делови оквира најчешће су обрађени у виду стубића, а хоризонтални у облику венаца, понекад и са богатом пластиком. Посебно су богато обрађени излози код једног броја репрезентативних објеката (као код Аћимовића, Ђеловића, Белопавловића, Димитријевића и Трифуновића).

Крајем тридесетих година јављају се и модерније обликовани излози од челичних профила (локали на Градској тржници).

Излози су се у периоду између два рата у току ноћи или по затварању радњи најчешће захватили вертикалним ролетнама од метала (као код Шљивића, Видојевића, Аћимовића и Трифуновића).

Називи фирми код старијих локала обично су писани на зиду изнад излога или врата или на дрвеној табли. У периоду између два рата назив фирме код већине локала је на дрвеној табли изнад излога, а некад и на зиду изнад излога и врата. Код неких локала називи фирме и рекламе поред на табли и зиду постављани су и на крову изнад излога, на дрвеној или металној табли у виду атике (као код Матовића и Шљивића). Неки локали су изнад излога и врата имали и платнене перде са металном конструкцијом које су служиле за заштиту од кише и сунца, али и за рекламу. Такве перде су биле код Ђеловића сајдијске радње и Матовића и Радојевића у Улици

Краља Александра (Градско шеталиште). Излози на дућанима и занатским радњама често су се мењали и брже од архитектуре објеката и прилагођавали новим потребама, стилским утицајима и моди времена.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављена архивска грађа:

Међуопштински историјски архив Чачак (МИАЧ), Збирка Мите Петровића, 1852–1911.

МИАЧ, Фонд: Општина чачанска (1839–1934)

МИАЧ, Фонд: Градско поглаварство (1934–1944)

Путописи:

Челеби Евлија, *Пуџојис*, Одломци о југословенским земљама, II, Сарајево, 1957.

Вујић Јоаким, *Пуџешесџвије њо Србији, I*, Београд, 1901.

Часописи и зборници радова:

Зборник радова Народној музеја у Чачку XII, Чачак, 1982.

Зборник радова Народној музеја у Чачку XX, Чачак, 1990.

Изворник 1, Међуопштински историјски архив Чачак, 1984.

Литература:

Аличић Ахмед, *Турски каџасџарски џојиси неких џодручја зајадне Србије у 15. и 16. веку*, Чачак, 1985.

Перуничич Бранко, *Чачак и Горњи Милановац I–II*, Чачак, 1968.

Кречковић Радомир, „О прошлости Чачка“, *Полет*, Чачак, 1925.

Мојсиловић Мирослав, *Само је један џвој џрад*, Чачак, 1996.

Давидовић Горан, Павловић Лела, *Иџторија Чачка – хронологија од џраисџорије до 2000. џодине*. Чачак, 2009.

STORES AND CRAFT SHOPS IN ČAČAK UNTIL THE SECOND WORLD WAR

Stores and craft shops are important economic facilities which had an important influence on the development of the city, its appearance and architecture. In Čačak, they were built, developed and changed according to the needs and potential of the city as well as according to the influences and perceptions of time.

During the period after the liberation from the Turks until the second half of the 20th century they were still built under the influence of the Orient and, therefore, mostly made of wooden structure and board and earth filling with wooden blinds in form of a Turkish shop shutters on the front side. In the second half of the 19th century, especially from the eighties, stores and craft shops start to be made of solid material according to plans and under European influence. These buildings were built in business quarters in the city centre around the large and small market as well as along the main streets surrounding the markets. Regarding their typology, there are single, double and complex types of shops consisting of several premises like the ones owned by the Erics, Lukovics and Belopavlovics.

Most of the stores and shops have only the ground floor, with an attic and parapet but there are also buildings with upper floors usu-

ally with a shop on the ground floor and an apartment or business premises on the upper floor as in those owned by the Erics, Cirkovics and Acimovics.

Architecture of stores and craft shops in Čačak is usually modest and rational and there is only a small number of buildings distinguishing by their quality, such as the stores belonging to the Acimovics, Erics, Celovics and Dimitrijevics.

Regarding the style, these buildings follow architectural characteristics and fashion of their time. In the second half of the 20th century they become free from Oriental influence and slowly start to adapt to the European fashion. European influences are first modest but at the beginning of the 20th century all the important architectural elements of that time appear: cornices, pilasters and attics.

In the period between the two world wars stores and craft shops are completely under the influence of Europe adapted to local needs and possibilities. Stores and craft shops now become larger and more comfortable, with a more modern organization, more beautiful appearance and more modern windows, window blinds, curtains, inscriptions and advertisements which follow the fashion and trends.

Miloš RADOVANOVIĆ, PhD

Les boutiques et ateliers artisanaux jusqu'à la Deuxième Guerre mondiale

Les boutiques et ateliers artisanaux sont des bâtiments commerciaux importants qui eurent, de manière significative, une influence sur le développement de la ville, sur son apparence et son architecture. À Cacak, ils furent édifiés, évoluèrent et changèrent en harmonie avec les besoins et les possibilités des agglomérations et avec les influences et points de vue de l'époque.

Pendant la période après la libération des Turcs et même jusqu'à la deuxième moitié du XIXème siècle, ils furent construits sous l'influence de l'Orient encore présente, principalement avec une construction en bois, garnie de planches et torchis et avec des stores en bois sur le devant, en forme de volets. Durant la deuxième moitié et, à partir des années quatre-vingts du XIXème siècle, les boutiques et ateliers artisanaux commencèrent à être bâtis avec des matériaux durs, selon les plans et l'influence européenne. Ces bâtiments furent édifiés dans la partie commerciale du centre-ville, autour du grand et du petit marché et le long des rues principales autour d'eux. Au point de vue typologique, ils apparaissent en forme de types une pièce, deux-pièces et complexes, constitués de plusieurs locaux, comme chez Eric, Lukovic et Belopavlovic.

Le plus grand nombre de boutiques et d'ateliers artisanaux possèda un rez-de-chaussée, avec un grenier et un jambage, mais apparaissent également des bâtiments à étages, la plupart avec un local au rez-de-chaussée et un

appartement ou espace commercial à l'étage comme chez Eric, Cirkovic et Acimovic.

L'architecture des boutiques et ateliers artisanaux à Cacak est, pour la majeure partie des bâtiments, modeste et réduite à une mesure rationnelle et excelle uniquement chez un nombre moindre de bâtiments par sa qualité comme chez Acimovic, Eric, Celovic et Dimitrijevic.

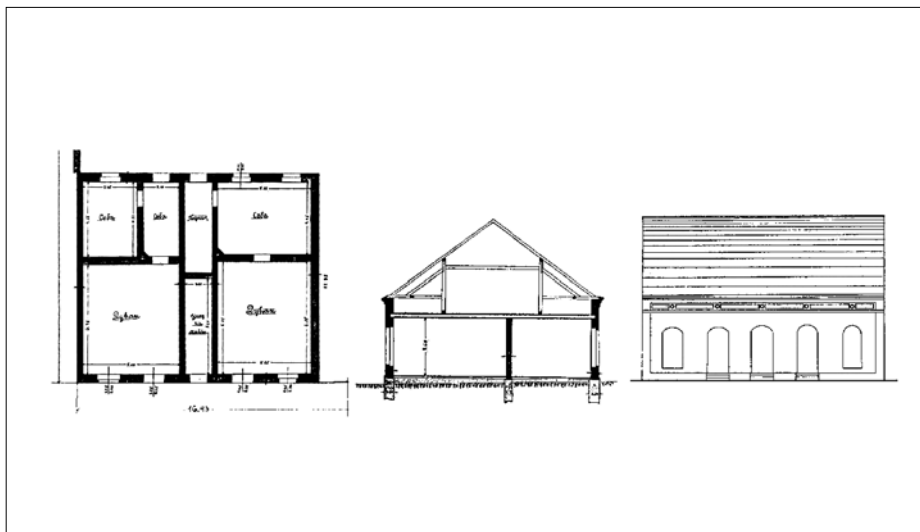
Au point de vue stylistique, ces bâtiments suivent les caractéristiques architecturales et la mode de leur époque. Pendant la deuxième partie du XIXème siècle, ils se libérèrent de l'influence orientale et commencèrent lentement à s'adapter à la mode européenne. Les influences européennes furent modestes au début et, à partir du début du XXème siècle, tous les éléments architectoniques importants de cette époque apparaissent: moulures, pilastres et attiques.

Durant l'entre-deux-guerres, chez les boutiques et ateliers artisanaux, l'influence de l'Europe est pleinement présente, adaptée aux nécessités et possibilités locales. Les boutiques et ateliers artisanaux deviennent à présent plus grands et confortables, obtiennent une organisation plus contemporaine, une apparence et un équipement plus beaux. En dehors d'un meilleur emplacement, ils sont maintenant équipés de vitrines, de stores, de bannes, d'enseignes et de réclames plus modernes, qui suivent la mode et les tendances européennes.

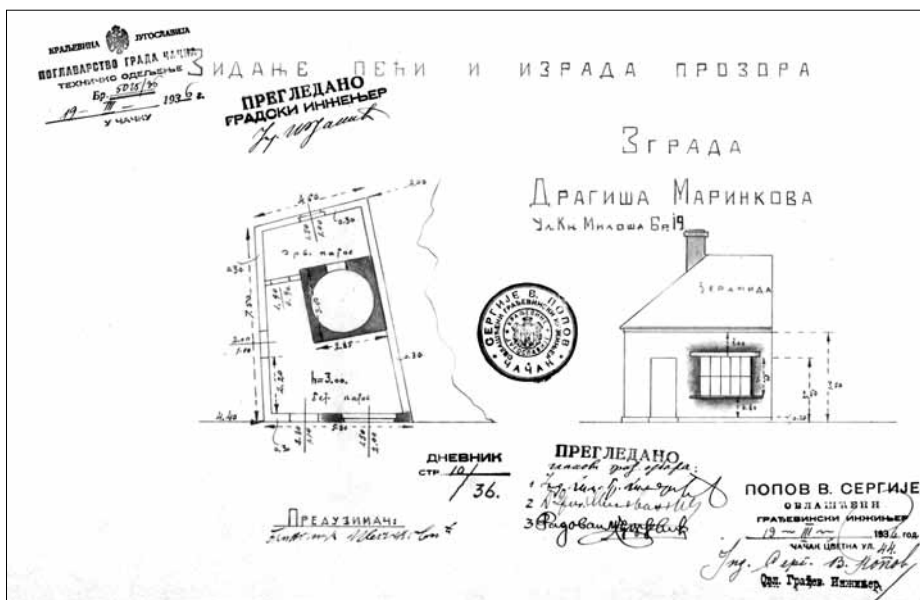
Milos RADOVANOVIC, Ph. D.

Сл. 5. – План двојног Николића (Ерића) дућана у Улици Краља Александра у Чачку, приватна збирка аутора

Сл. 6. – План пекарне Драгише Марковића у Улици Кнеза Милоша у Чачку (МИАЧ), Градско поглаварство

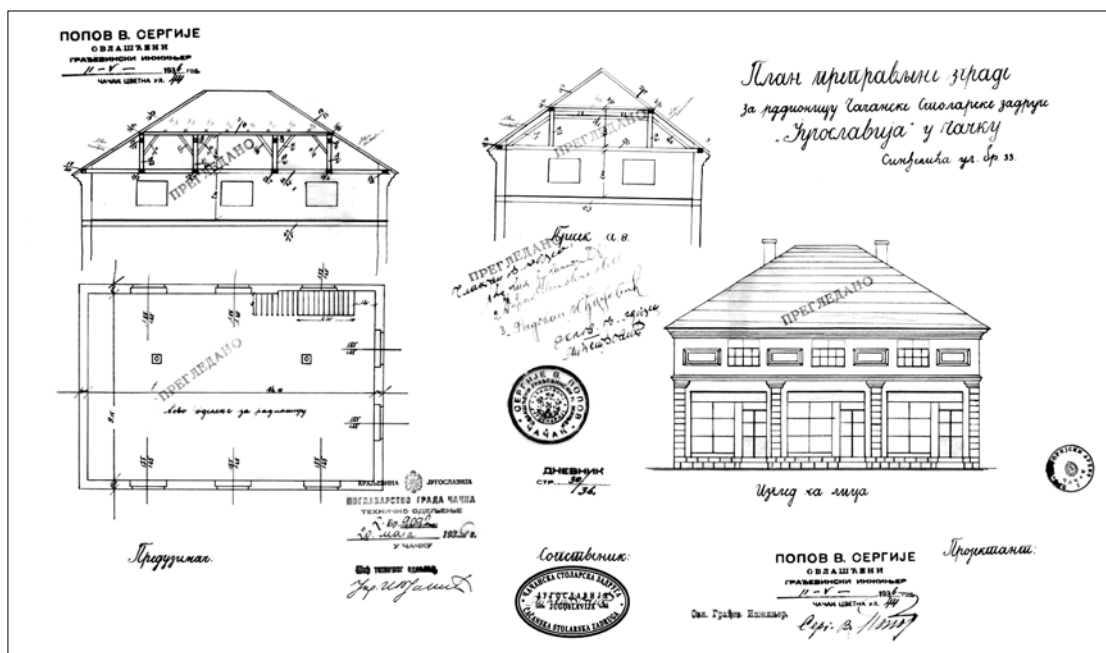
Сл. 7. – Изглед Луковића дућана у Железничкој улици у Чачку, фотографија из збирке Народног музеја у Чачку

Сл. 8. – Радња Владимира Бојовића преко пут кафане *Цар Лазар* у Чачку, фотографија из збирке Народног музеја у Чачку.

Сл. 9. – План објекта Драгића Ћирковића са дућанима у приземљу и станом на спрату на Великој пијаци у Чачку, збирка породице Ћирковић

Сл. 10. – Ајдацића гвожђарска и фарбарска радња у Чачку, фотографија из збирке Народног музеја у Чачку

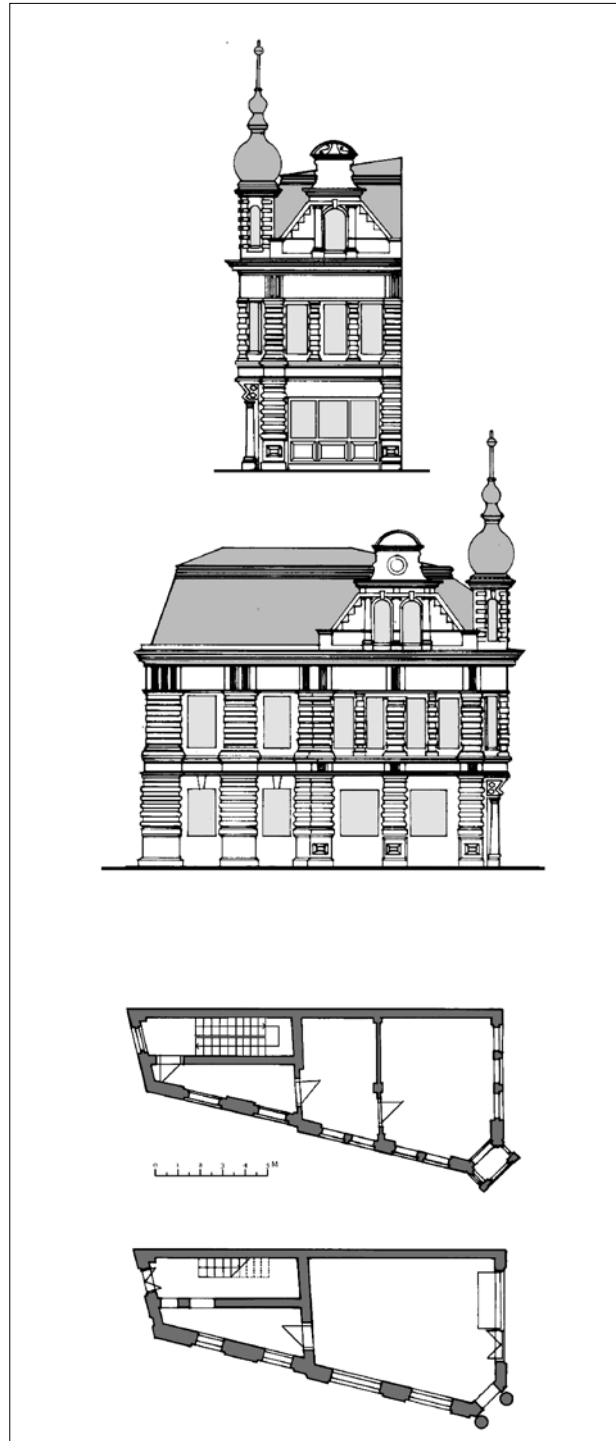

Сл. 11. – План столарске радионице Јуџославија у Чачку, (МИАЧ)

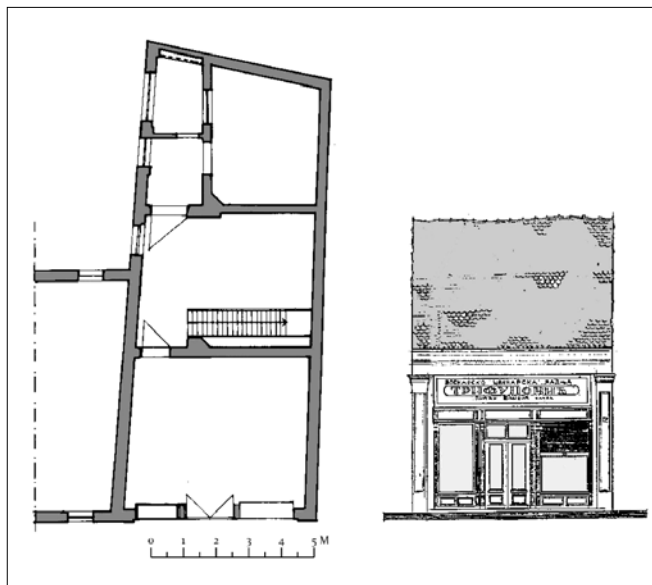

Сл. 12. – Изглед књижаре и воскарске радње браће Шљивића у Чачку, фотографија из збирке Народног музеја у Чачку

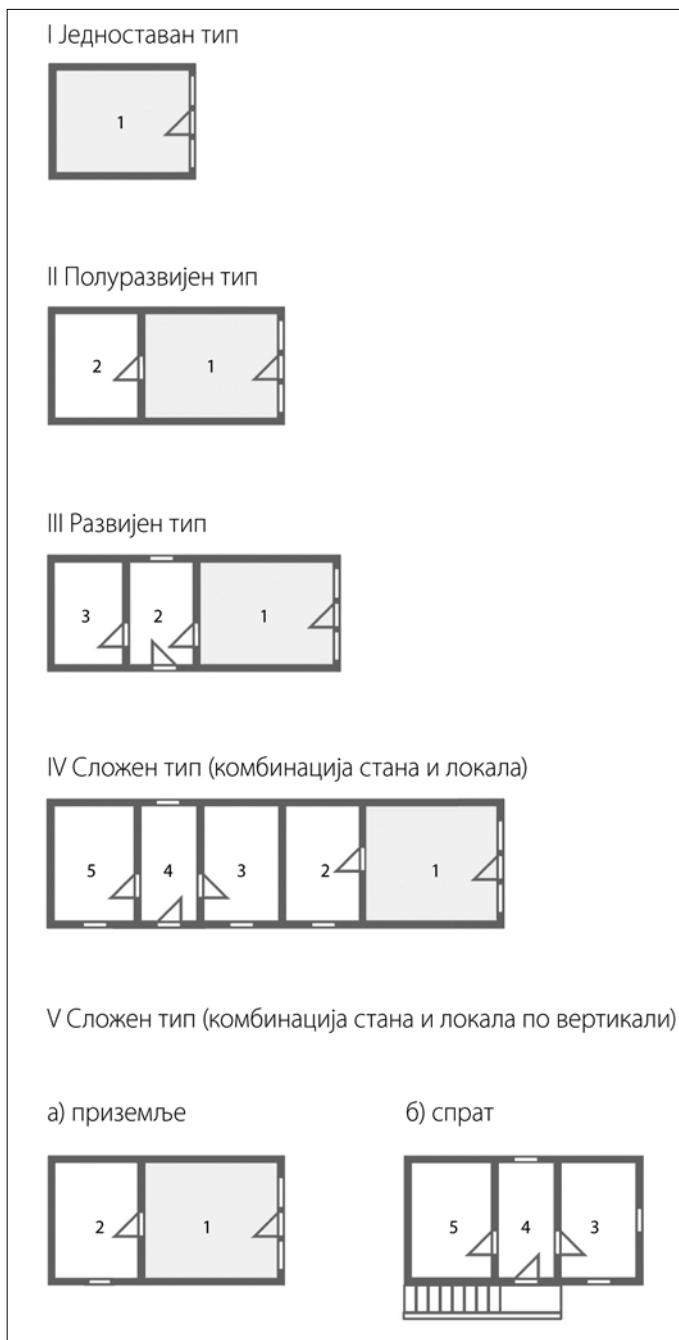
Сл. 13. – План објекта Николе Ађимовић са локалом у приземљу и пословним простором на спрату, документација Завода за заштиту споменика у Краљеву

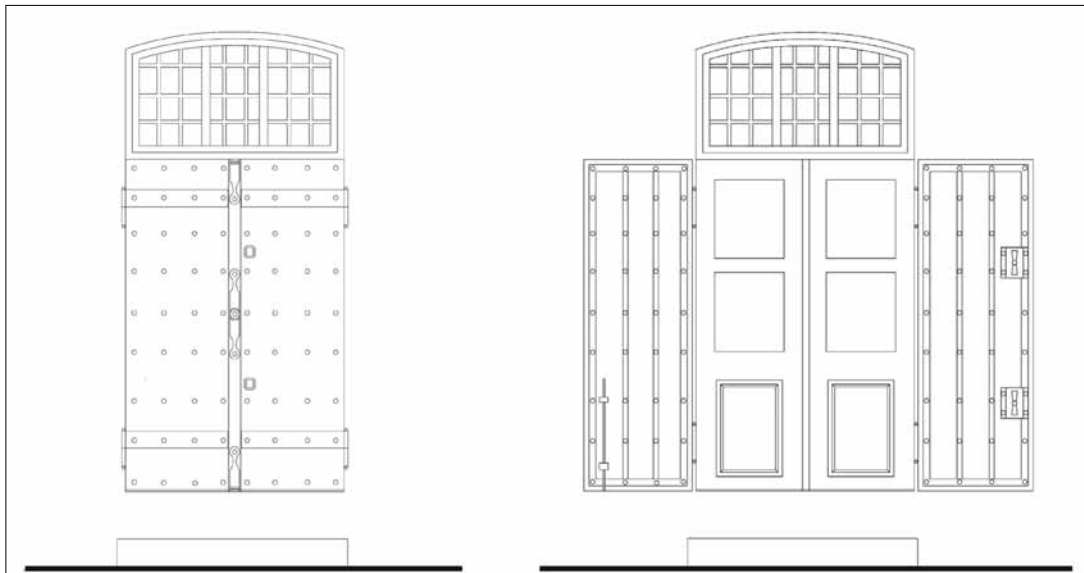
Сл. 14. – Дућан са стовариштем Војислава Матовића и брата у Улици Краља Милана у Чачку, збирка породице Матовић

Сл. 15. – План воскарске радње Трифуновић (Шљивић), технички снимак аутора

Сл. 16. – Типови дућана и занатских радњи у Чачку,
типологија аутора

Сл. 17. – Детаљ улазних врата са капцима кројачке радње Бугарчића у Улици Драгише Мишовића у Чачку, технички снимак аутора

Сл. 18. – Детаљ излога воскарске радње Трифуновић у Улици Драгише Мишовића у Чачку, технички снимак аутора